

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 331

П. Г. СОЛОМ'ЯНЮК

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Л. С. ЛЮБОХИНЕЦЬ

Хмельницький національний університет

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

В статті, виходячи зі змісту глобалізації як процесу переходу людства до рівня органічної системної цілісності, до так званого «безпосереднього (усупільненого) людства», та наслідків цього процесу, обґрунтовується необхідність перегляду традиційної логічної і парадигмальної конструкції чинної економічної теорії як науки.

Ключові слова: глобалізація, економічна теорія, глобалісти, регіоналізація економічної діяльності.

P. G. SOLOM'YANYUK

Taras Shevchenko National University of Kyiv

L. S. LYUBOHYNETS

Khmelnitsky National University

METHODOLOGY OF GLOBALIZATION'S ANALYSIS IN THE ECONOMIC THEORY

In the article, based on the content of globalization as a process of transition of mankind to the level of integrity of the organic system integrity, to the so-called "direct (socialized) mankind", and the consequences of this process is justified by the need to revise the traditional paradigm and logic of the current structures of economic theory as a science. The purpose of the article is a thorough analysis of the categories of globalization in terms of a new economic theory. Globalization as a natural, irreversible process of moving humanity in XXI century to the organic integrated system based on global-network communications and technologies of the information society makes it necessary to upgrade an existing system of economic theory under the new, adequate realities of the global world, the principles of the methodology.

Keywords: globalization, economic theory, globalists, regionalization of economic activity.

Постановка проблеми. Величезна за обсягом як іноземна, так і вітчизняна література, яка присвячена науковому дослідженню глобалізації, хоч і стосується дуже широкого різноманіття аспектів цього складного процесу, все ж залишається замкненою, так би мовити, на сам цей процес, як деякий окремий розділ економічної теорії. Наукова розробка проблематики цього феномену, як і економічної теорії в цілому, як показує аналіз, спирається на традиційний теоретико-методологічний інструментарій. Створюється враження, що відбувається освоєння традиційною економічною теорією, з притаманною їй методологією, нового, розширеного поля економічних явищ і процесів, віднесених до предмета науки. Не применшуючи значення таких досліджень, ми вважаємо за необхідне звернути увагу науковців на зворотному впливові, який справляє глобалізація на методологію економічної теорії, спонукаючи до перегляду деяких усталених підходів і принципів, які сьогодні, здається, не піддаються сумніву. Потреба в оновленні методології, зумовленому наслідками економічної глобалізації, видається досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Характеризуючи методологію економічної теорії в контексті наслідків глобалізації, переважна більшість вчених досліджують сутність, основні риси, форми прояву, напрямки, структуру, етапи становлення, стан та рівень розвитку явища глобалізації або визначають методологію аналізу тих чи інших явищ чи процесів в умовах глобалізації. Рідше зустрічаються дослідження позитивних та негативних наслідків глобалізації та вплив глобалізації на різні сторони існування і життєдіяльності людства. Виділяються дослідження методологічного значення глобалістики, застосування теорії глобалістики у якості методологічної основи дослідження окремих проблем практики. Що ж до поставленої в статті проблеми, то по суті новаторською, проривною роботою в цьому ракурсі є монографічне дослідження А. Гальчинського «Політична нооекономіка: початок оновленої парадигми економічних знань», опубліковане в 2013 році [1]. Тому є актуальним дослідження методології глобалістики як основи розвитку економічної теорії.

Виклад основного матеріалу. Застосування теорії глобалістики у якості методологічної основи подальшого розвитку економічної теорії суттєвим чином залежить від розуміння того, що таке сама глобалізація, в чому сутність цього поняття, так як тут спостерігається широке різноманіття підходів і поглядів.

М.В. Трофименко у своїй статті «Глобалізація: підходи, школи, визначення» дає короткий систематичний або узагальнений виклад цих підходів і визначень [2]. Він відзначає, що термін

«глобалізація», поява якого пов'язується з ім'ям американця Т. Левітта, а поширення – з ім'ям Р. Робертсона, у його сучасному значенні розробляється з першої половини 1990-х років і сьогодні має безліч трактовок, які ґрунтуються на декількох фундаментальних підходах (культурологічному, що розглядає глобалізацію у широкому цивілізаційному аспекті; економічному, що трактує глобалізацію в контексті розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу та праці; екологічному, що пов'язує глобалізацію із погіршенням екологічної ситуації на планеті; комплексному, що розглядає глобалізацію як у політичному, так і в інформаційному контексті, а також у контексті боротьби із міжнародною злочинністю та бідністю) і декількох основних парадигмах («зіткнення цивілізацій» – через існуючі цивілізаційні відмінності; «макдональдизація» – через транснаціональні корпорації; «гібридизація» – через широкий спектр міжкультурних взаємодій). На цій основі склалися декілька впливових наукових шкіл, серед яких виділяється класична (Р. Робертсон, І. Валлерстайн, Д. Хелд, С. Хантінгтон та інші); трансформістів (Е. Гідденс, У. Бек, Д. Розенау, О. Білорус та інші); гіперглобалістів (К. Омас) та скептиків (Дж. Томпсон та ін.).

Представники класичної школи визначають розвиток глобалізації як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і перетворення окремого в загальне. Так Р. Робертсон розглядає глобалізацію як «стиснення» світу, посилення взаємозв'язку всіх його частин, що супроводжується все більш розповсюдженим усвідомленням цілісності, єдності світу», як «історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої одноманітності у житті народів планети» [3].

Представники школи трансформістів розглядають явище глобалізації як з економічної, так і з політичної, соціальної та інших точок зору. Один з фундаторів цієї школи Е.Гідденс трактує глобалізацію як "розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них" [3]. Поняття глобалізації для них означає глибоко суперечливий «перехід до «всесвітності», глобальності, тобто до більш взаємопов'язаної світової системи, у якій взаємозалежні мережі і потоки долають традиційні кордони. Таким чином, глобалізація означає ануляцію відстаней, занурення в транснаціональні форми життя [2]. Глобалізація визначається як «особливий сучасний вищий етап інтеграції, процес формування та подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору» [2], як загальна універсалізація і гомогенізація світу, як зростаюча взаємозалежність, руйнація національного державного суверенітету, як «подвійний процес, ... що розвивається одночасно в міждержавних і транснаціональних формах», як «об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур та навколишнього середовища» (О.Г. Білорус), як «контури цілісного світу» (А.Н. Чумаков), як «вільний рух капіталу та зростаючий вплив глобальних фінансових ринків та транснаціональних корпорацій на національні економіки» (Дж. Сорос) [2].

Загалом очевидно, що для трансформістів глобалізація є процесом становлення цілого у світовому масштабі. На відміну від трансформістів, представники гіперглобалізму, використовуючи переважно економічну логіку, розглядають глобалізацію переважно як економічне явище. Так, М. Кастельс відзначає, що глобалізація зв'язана, перш за все, з глобалізацією економіки, що означає організацію у глобальному масштабі, безпосередньо або з використанням розгалуженої мережі, основних видів економічної діяльності (виробництва, споживання, циркуляції товарів і послуг), а також їх складових (капітал, праця, сировина, управління, інформація, технологія, ринки» [4].

Гіперглобалісти зводять глобалізацію до процесу подолання національної обмеженості економіки шляхом формування транснаціональних мереж, виробництва, торгівлі і фінансів, до появи «економіки без кордонів» – такого докорінно нового світового порядку в історії людства, «коли традиційні національні держави перетворюються на звичайні одиниці світової економіки»[5], до порядку, за якого повноваження і легітимність національної держави ставляться під питання, оскільки національні уряди втрачають здатність контролювати те, що відбувається в їх власних кордонах (Левітт Т.) [2], до порядку, який свідчить про занепад нації-держави, її автономії, суверенітету, і водночас є сприятливим для формування глобального громадянського суспільства [5].

Ще вужче і спрощено розглядають глобалізацію скептики: як просте посилення взаємодії між національними економіками. При цьому держави не тільки не перестають грати головну роль на міжнародній арені, а й є, по суті, головними «архітекторами» самої глобалізації. На їх думку «глобалізація, як і культурна гомогенізація та глобальна культура, є міфом. І якщо сучасна ситуація про щось і свідчить, то лише про значну регіоналізацію економічної діяльності» [5].

На нашу думку, теоретичні суперечки навколо того, є глобалізація, чи її нема, для кого і які наслідки приносять сьогодні «тенденції до глобалізації» – це лише актуальна проблема внутрішнього процесу розвитку глобалізації як процесу перетворення глобального світу в органічну цілісність з усіма притаманними його складнощами і суперечностями. Заперечення глобалізації в такому контексті по суті впирається в оцінку межі переходу від однієї цілісної системи (окремого суспільства) до іншої, більш високої (глобального суспільства).

Підводячи підсумки аналізу підходів, шкіл і визначень глобалізації М.В. Трофименко дає власне

визначення глобалізації, яке, розкриває саму глибинну суть цього явища і зміст його поняття. «Таким чином, – пише він, – глобалізація – це якісно нова сходинка розвитку процесів інтернаціоналізації економічних, політичних, культурних та правових аспектів громадського життя, коли взаємозалежність національних соціумів досягнула такого рівня, що почались кардинальні зміни в житті всього світового співтовариства, яке поступово перетворюється на цілісний суспільний організм» [2].

Глобалізація економічного розвитку впливає з глибокої взаємозалежності складових частин світового господарства, з його єдності та цілісності [6]. Близької по суті точки зору дотримується азербайджанська дослідниця Є.М.Багірова. «Глобалізація, – пише вона, – представляє собою процес, обумовлений об'єктивними факторами інтенсивного зближення і взаємодії різних частин цілісного світу» [7]. На думку відомого західного дослідника М. Кастельса, глобалізація економіки – це єдина система, здатна працювати в режимі реального часу в масштабі всієї планети [7].

Більшість українських учених вважають, що зміст глобалізації визначається «як посилення єдності, системної цілісності світового господарства» [1]. Як зазначають І. Ст. Блауберг і Бі. Р. Юдін, ціле і частина є філософськими категоріями, що «виражають відношення між сукупністю предметів (або елементів окремого об'єкту) і зв'язком, який об'єднує ці предмети і призводить до появи в сукупності нових (інтеграційних) властивостей і закономірностей, не властивих предметам в їх роз'єднаності. Завдяки цьому зв'язку утворюється ціле, по відношенню до якого окремі предмети виступають як частини» [8].

Отже, перше, на що слід звернути увагу, розглядаючи глобалізацію як процес руху глобального суспільства до органічної цілісної системи (перехід до нового, більш високого рівня суспільної цілісності, де окремі суспільства як цілісні органічні системи набувають в ній значення частин) – це те, що властивості частин (окремих суспільств, окремих країн) визначаються властивостями цілого. В загально-філософському значенні дослідження будь-якої органічної цілісної системи має спільні принципи. Питання в тому, що на тому чи іншому рівні цілісної органічної системи є цілим, а що є частиною.

За умов глобалізації виникають нові реалії, коли пізнання властивостей окремих частин, якими стають органічні цілісні системи окремих суспільств, окремих країн, базується на визначальному значенні властивостей глобальної цілісності. Це означає, що цілісний системний підхід до будь-якого процесу чи явища має розглядатися сьогодні з глобальної точки зору, в глобальному контексті. Разом з тим, слід брати до уваги, що розвиток системної органічної цілісності передбачає вільний (природний) функціонально-структурний розвиток всіх і кожної окремої частини цієї цілісності.

Приклад такого підходу дає професор С.П. Капіца. В лекції «Світ у демографічному дзеркалі» він підкреслює, що дійсна історія людства може бути тільки глобальною історією. Можна займатися окремими країнами, але це буде тільки локально, якщо не буде охоплюватися все людство. Аналіз росту народонаселення на основі соціально-економічного розвитку окремої країни, на думку С.П. Капіци, неспроможний, оскільки такий розвиток залежить від світових технологій, від глобальної взаємодії. Глобальний підхід – ключ до розуміння проблем окремих країн. Ці проблеми залежать від глобальних проблем. Свідченням глобалізації, вважає С.П.Капіца, є, зокрема, сьогоднішній демографічний перехід людства – унікальне явище в усій його історії. Глобальний підхід передбачає оцінку окремих проблем з точки зору цілого. Він передбачає відволікання від окремого, уміння вловити загальні тенденції і ілюструвати їх на прикладі окремого [9].

Наведена аргументація дає підстави стверджувати, що сучасна економічна теорія як наукова дисципліна, рухаючись від простого до складного, має говорити про глобалізацію не в кінці, а на самому початку її логічної конструкції, реалізовувати феноменологічний підхід.

Друге, на що слід звернути увагу, невідповідність цій парадигмальній логіці усталеного в економічній теорії і відомого з часів К.Маркса положення про похідний, вторинний, не первинний, взагалі перенесений характер міжнародних відносин. Нові світові реалії, які проносить глобалізація, дають підстави для його перегляду, для переоцінки субординації між національними і міжнародними відносинами, у першу чергу, економічними. Логічно було б, виходячи із нової логічної конструкції економічної теорії, похідними на рівні глобальної цілісності вважати національні, а не міжнародні відносини. Перехід на новий, більш високий (глобальний) рівень системної цілісності якраз і означає перехід міжнародних відносин з зовнішніх відносин національного рівня цілісності у внутрішні відносини цілісності глобального рівня, цілісності «безпосереднього людства» (К. Маркс). У всякому разі, дискусія з цього приводу, на наш погляд, є достатньо актуальною. На практиці існує безліч доказів того, що будь-які часткові проблеми в сучасному світі можуть бути системно розв'язані тільки в глобальному контексті.

Дуже актуальною, передбачливою і застережливою в цьому сенсі і в контексті нинішніх українських реалій видається, висловлена С.П. Капіцею думка про те, що в сучасному глобальному світі розв'язання тих чи інших проблем між окремими країнами за допомогою військової сили приречені на поразку, оскільки, по-перше, колосальне нагромадження такої сили зробило її безсилою (ні економічних, ні політичних, ні соціальних проблем вона сьогодні не вирішує), а по-друге, такі спроби обмежуються світовою спільнотою як цілим, виходячи з потреби самозбереження [9].

І. Ст. Блауберг, Бі. Р. Юдін справедливо підкреслюють, що «цілісний (структурний) підхід не є альтернативою причинного пояснення — він лише показує недостатність однозначної причинності при

аналізі складної системи зв'язків. Більш того, сам принцип структурного пояснення в певному відношенні може розглядатися як подальший розвиток принципу причинності» [8].

Ще одна проблема, яка постає перед методологією економічної теорії в контексті наслідків глобалізації пов'язана з переосмисленням традиційних поглядів на пануючі форми суспільного багатства і субординацію факторів суспільного розвитку.

З глобальної точки зору стає очевидним, що найвищими цінностями в сучасному світі є глобальний мир, усвідомлення єдності і солідарності людського роду, право на життя і здоров'я людини, соціальна справедливість, знання і освіта, те, що називається якістю життя. Саме про це з самого початку стали говорити на весь світ перші глобалісти – засновники і учасники так званого Римського клубу, зокрема, починаючи з відомої доповіді 1972 року «Межі росту». Очевидно, що у розв'язанні протиріч частини і цілого ущемлення, придушення будь-якої частини цілого не може не позначатися несприятливо на функціонуванні і розвитку цілого. Конфронтація, конфлікти і агресія з необхідністю мають поступитися свідомій глобально скоординованій співпраці. «Між частинами органічного цілого (а також між частинами і цілим), – підкреслюють І. Ст. Блауберг і Бі. Р. Юдін, – існує не проста функціональна залежність, а значно складніша система різноякісних зв'язків — структурних, генетичних, зв'язків субординації, управління і т.п., в рамках якої причина одночасно виступає як наслідок, покладена як передумова» [8].

Обґрунтовуючи логіку оновлення методології аналізу економічної глобалізації, А.Гальчинський доходить висновку, що «необхідно усвідомити загальнометодологічну значимість... системних ознак постіндустріалізму, у відповідності до яких змінюється субординація між суто економічними, соціальними і духовними факторами на користь останніх, при яких домінантами розвитку стають культурологічні, цивілізаційні, релігійні, сімейні цінності, пов'язані із збереженням національної ідентичності, і коли безпосередньо економіка стає сферою (механізмом) забезпечення цих цінностей, підпорядковується їм. «Говорячи сьогодні про економіку, люди зазвичай не розуміють, що її природна межа вже досягнута і в найближчі десятиліття вона вимушена буде перетворитися в одну з складових частин соціології» [8]. На думку А.Гальчинського: «Фактично мова йде про системну підпорядкованість економіки саморозвитку людини, становленню особистості, розширенню меж нашого «я», нашого світогляду і світосприйняття. Саме через розвиток людини, через механізми реалізації її креативного потенціалу перетинаються всі круги сучасних трансформацій економічної глобалізації. Економіка завжди, у всі часи була формою буття людини. Однак у попередні епохи ця позиція не мала значення методологічної домінанти. Не була домінуючою вона і для економічної теорії. К. Маркс називав відповідну епоху передісторією людства. Нинішні системні трансформації радикально змінюють цю ситуацію, і не враховувати дану особливість – означає плестись у хвості нових реалій» [10].

Така підпорядкованість економіки відповідно обумовлює і підпорядкованість основних форм суспільного багатства, що потребує і відповідної зміни логіки концептуальної конструкції економічної теорії як наукової дисципліни.

Глобальний підхід показує, стверджує С.П. Капіца, що зростання визначається сьогодні не кількістю ресурсів, а наукою і технологіями, що проблемою сучасного людства є не виробництво ресурсів, а їх раціональний, глобально і свідомо (soft) керований розподіл ресурсів [9]. Ця точка зору посилює аргументацію щодо зміни логіки концептуальної конструкції економічної теорії як наукової дисципліни.

Варто вказати і на необхідність переосмислення того, що в нинішній економічній теорії складає проблематику механізму функціонування економіки. Мало сьогодні так званого філософського підходу до управління національною економікою, який обґрунтовується В.М. Гейцем, виходити з того, що у розвинених країнах відбувається перехід від ринкового до політичного типу прийняття рішень, до некапіталістичної моделі мислення, до управління з точки зору політичної філософії, а не політичної економії [11]. Тобто цей механізм має інтегрувати в себе всю сукупність факторів зовнішньої управлінської взаємодії. І це має знайти відповідне місце в розкритті змісту управлінського механізму національної економіки. З одного боку, як справедливо стверджує А. Гальчинський, людство досі не змогло подолати суперечностей, пов'язаних з однолінійним, матричним, заекономізованим поглядом на глобалізацію. «Суспільні науки, зокрема економічна теорія, – вважає він, – мають також взяти на себе провину за надостатність фундаментальних наукових узагальнень цих суперечностей, однобічну заангажованість у їх інтерпретації» [1]. З іншого боку, в розкритті механізму функціонування економіки має знайти місце, базована на інтернет-технологіях як матеріальній основі, мережева форма організації (глобальної координації) суспільства і економіки. Тим більше це справедливо, якщо взяти до уваги існуючу точку зору, що її становлення є основою формування наукової парадигми XXI століття, її «матрицею» [12]. Ця форма є формою самоорганізації, саморегуляції глобального суспільства, демократичною по своїй суті. «Подолання ієрархічних принципів взаємодії й водночас збереження природної диференціації, їх конвергенція, – стверджує А.Гальчинський, – ось суть динаміки глобально-мережових трансформацій, на принципі якої спирається у своєму розвитку і мережева економіка» [1].

Висновки. Глобалізація як закономірний, незворотний процес руху людства у XXI столітті до органічної цілісної системи на основі глобально-мережових комунікацій і технологій інформаційного суспільства, обумовлює необхідність системного оновлення існуючої економічної теорії у відповідності до нових, адекватних реаліям глобального світу, принципів методології.

Література

1. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / Анатолій Гальчинський. – К. : Либідь, 2013. – 472 с.
2. Трофименко М.В. Глобалізація: підходи, школи, визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : istfak.org.ua/...ta...183...pidkhody-shkoly-vyznachennya.
3. Поняття глобалізації та форми її існування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : studall.org/all-4922.html.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Електронний ресурс] / Кастельс М. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – Режим доступу : sociosofialech.jimdo.com/app/download/6744043186/castells.pdf?t.
5. Поняття глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mir.zavantag.com/geografiya/4207/index.html].
6. Світова економіка : конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : BukLib.netbuklib.net/books/30225/.
7. Багірова Е.М. Глобализация: понятие и сущность. Социосфера [Електронний ресурс] / Багірова Е.М. – Режим доступу : www.sociosfera.com/publication/.../globalizaciya_ponyatie_i_suwnost/.
8. Блауберг І. Ст. Частина і ціле [Електронний ресурс] / І. Ст. Блауберг, Би.Р. Юдін. – Режим доступу : vseslova.com.ua/word/Частина_i_цiле-120051u
9. Капица С.П. Мир в демографическом зеркале [Електронний ресурс] / Капица С.П. – Режим доступу : www.youtube.com.ACADEMIA.
10. Гальчинський А. Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 4–18.
11. Геєць В. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії і розвитку / Геєць В. – К., 2009 – 869 с.
12. Павленко Ю. Ієрархічні та мережеві структури в суспільно-економічній історії людства / Ю. Павленко // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 15.

Надійшла 10.09.2015; рецензент: д. е. н. Йохна М. А.